

Kistelepülési iskolák eredményessége

Első látásra talán kifejezetten összeférhetetlen fogalmak: kistelepülési iskolák és eredményesség. A kistelepülések (1000 fő alatti települések) helyzetét illetően közismert tény többnyire kedvezőtlen helyzetük, rossz demográfiai, szociális, foglalkoztatási helyzetük, illetve a körülményeik közti nagy különbségek is. A vidéki kisiskolák vizsgálatának nemzetközi tapasztalatai azt mutatják, hogy tanulmányi eredményeikben gyengébbek, kohéziós mutatóikban azonban jobbak, mint a városi iskolák.

A hazai tapasztalatok ezzel szemben gyors romlást mutatnak, amit érdemes egy kicsit alaposabban körülményezni – jelen esetben inkább csak a főbb eredményességi dimenziók és az ezeket befolyásoló tényezők, valamint valószínű összefüggéseik végiggondolásával, kevésbé konkrét eredmények vizsgálatával.

A kistelepülési iskolák eredményessége

Az eredményesség fogalmának meghatározásában többnyire különbséget tesznek a tanítási-nevelési folyamat eredményessége és a szolgáltatást igénybe vevők, a fogyasztók elégedettsége között. Mivel egy korábbi vizsgálatban e dimenziókat egymástól elkülönítve vizsgáltuk és úgy találtuk, hogy valóban egymástól többé-kevésbé függetlenül érvényesülhetnek, ismét ezt a megoldást választottuk: külön elemeztük a tanulmányi teljesítményekkel mérhető, a szocializációhoz kapcsolható és a helyi fogyasztói igényekhez kapcsolható eredményeket. (1)

A hazai tapasztalatok szintén azt mutatják, hogy a tanulmányi dimenzióban a mutatók többsége szerint a kisiskolák teljesítménye alatta marad a városi iskolákénak (bár az évismétlők aránya nem nőtt meg jelentősen, a tesztekkel mért tanulmányi teljesítmények rossz, illetve romló tendenciákat mutatnak). Hasonlóképpen kedvezőtlenek a továbbtanulás mutatói: a kistelepülési iskolákban végzeteknek csak 81,3 százaléka tanul tovább (5,5 százalékuuk dolgozni kezd, 10 százalékuuk nem talál munkát, 4,3 százalékuuk inaktív marad), a továbbtanulók legnagyobb része pedig szakiskolában folytatja. (2) A kisiskolák szocializációs teljesítménye ezzel szemben relatíve jónak mondható, a deviáns viselkedés kevésbé jellemzi a kisiskolák tanulóit, mint a városi, különösen a nagyvárosi iskoláéit, ahol az elmúlt években nagymértékben romlott is a helyzet.

A kistelepülések esetében talán a legérdekesebb a választott eredményességi dimenziók közül a harmadik: a megfelelés a helyi fogyasztói igényeknek. A helyi igények megfogalmazói a kistelepüléseken a szülők és az önkormányzat. A kistelepülési iskolák sokszor nagyon távol esnek a szülői igényektől, és gyakran a fenntartóitól is: a fenntartó által megfogalmazott igények velük szemben gyakran nem szakmai természetűek, hanem gazdasági jellegűek és a helyi közösség szempontjait érvényesítik. A véleménykülönbségek mértékét az iskola feladatainak megítélésére vonatkozó kérdéssel igyekeztünk mérni. „Az iskolai hátrány összetevői” elnevezésű kutatás (3) keretében megkérdeztük mind az igazgatókat, mind a szülőket arról, hogy megítélésük szerint mi tartozik inkább az iskola feladatai közé. Az igazgatók és a szülők válaszai között lényeges eltérést

négy kérdésben tapasztaltunk a nyolc közül: az iskolaigazgatók nagyobb súlyt helyeztek a tanulás iránti kedv felkeltésére, náluk csak ezt követte az ismeretátadás, a szülők esetében ezzel szemben az iskola ismeretátadó funkciója került az első helyre, ezt követte a hosszabb távú hatás (megállják a helyüket), a tanulás iránti kedv felkeltését jóval kevésbé érezték fontosnak. Az igazgatók az előbbieken túlmenően még fontosnak érezték a viselkedést, amit azonban a szülők az utolsó helyre tettek, sokkal inkább igényelnének az iskolától segítséget a pályaválasztás terén. Összevetettük a legkisebb településkategória esetében is a két oldal véleményét az iskola feladatairól: azt tapasztaltuk, hogy éppen az említett pontokon (tanulás iránti kedv növelése, viselkedés) nőtt a vélemények közötti távolság az igazgatók és a szülők között: a kistélepülési iskolák igazgatói az átlagnál fontosabbnak tartották ezeket, míg az itt élő szülők az előbbiit éppenséggel kevésbé tartották fontosnak, mint az átlag (a különbség több, mint 30 százalékkal!), az utóbbiban is csak kevéssel haladja meg véleményük az átlagot. Az önkormányzatok véleménye jellemzően a kettő között helyezkedik el, hol az igazgatók, hol a szülők véleményéhez esik közelebb.

Az önkormányzatoknak azonban vannak saját elvárásai is az iskolával kapcsolatosan. A gazdasági szemponton túlmenően az oktatás szerepét, iskolák létét sokan összekapcsolják a település fejlődésével: a korábban említett vizsgálatból az derült ki, hogy mindenekelőtt közéleti szerepvállalásuknak és népességmegtartó erejüknek tulajdonítanak jelentőséget – ezzel sajátos módon az önkormányzatok szempontjai és igényei ezáltal szintén távol eshetnek az intézmények szakmai szempontjaitól.

A kisiskolák eredményességét befolyásoló tényezők

Iskolarendszeren kívüli tényezők

Ha az okokhoz szeretnénk közelebb jutni, akkor egyfelől a szülői háttér jellemzőit kell megvizsgálnunk településtípus szerinti bontásban. A különbség szembeszökő a szülők iskolázottságában, foglalkoztatottságában, a lakosság összetételében, anyagi helyzetüket tekintve is: a hátrányuk abból adódik, hogy a kistélepülési lakosság összetétele valamennyi dimenzióban kedvezőtlenebb. A szülői háttér már jellemzően befolyásolja az iskolázási stratégia egészét is: korábban említett vizsgálatunk nyomán láttuk, hogy a szabad iskolaválasztás lehetőségével inkább az iskolázottabb szülők élnek, ők azok, akik tudatosabban terelik gyermeküket valamilyen irányba, s ők azok is, akik több konkrét segítséget nyújtanak gyermekük számára a tanulásban s jobban érdeklődnek a gyerek iskolai dolgai iránt.

A szülői háttér jellemzői kiegészülnek a kistélepülések sajátos adottságaival: a kistélepülési iskolákban sok a bejáró gyerek, miközben igen kevés a beiskolázási körzeten kívülről érkező tanuló. Míg a szülői háttér is kedvezőtlenebb, sajátos módon az iskolaválasztás szabadsága is inkább kedvezőtlenül érinti ezeket az iskolákat: az OKI-felmérés adatai szerint az előbbinél több, körülbelül a tanulók egytizede az iskolakörzeten belül lakik, de azon kívülre jár iskolába. Feltételezhető, hogy a szabad iskolaválasztás és a demográfiai csökkenés együttes következményeképpen járatják ezek a szülők gyermeküket más körzetbe, például környékbeli városokba.

Családszerkezeti jellemzők is befolyással lehetnek az iskolai eredményességre, mindenekelőtt a nevelési, a szocializációs folyamat eredményességére. Az OKI-vizsgálat adataiból kitűnik, hogy az 1000 fő alatti kistélepüléseken az egyszülős családban nevelkedő gyerekek aránya viszonylag alacsony. Ezt feltehetően a falusi társadalmakra még ma is jellemző tradicionálisabb szerep- és családfelfogás magyarázza, ahol még ma is kevésbé elfogadott a válás lehetősége.

Iskolarendszeren belüli tényezők

Az oktatási rendszeren belüli különbségek is jelentős mértékben befolyásolhatják az eredményességet, feltételezésünk szerint mindenekelőtt az oktatás személyi feltételei révén. Az oktatás feltételrendszerét itt az igazgatók véleményén keresztül mutatjuk be, kiemelünk azonban két speciális szempontot, amelyről úgy véltük, hogy a kisiskolákra különösképpen jellemző lehet: a szülő-iskola közötti kapcsolattartást és a tanulók iskolához való viszonyát.

Az említett kutatásban megkérdeztük az igazgatókat arról, hogy megítélésük szerint milyen mértékben befolyásolja néhány tényező az iskolák helyzetét. Az igazgatók véleménye szerint minden kérdezett tényező jelentős (4-nél magasabb érték) mértékben befolyásolja az iskola helyzetét, de leginkább a tanárok felkészültsége, a munkahelyi légkör és a szaktanári ellátottság hatása érvényesült, jelentős volt még az oktatás színvona-

Úgy tűnik, a nem megfelelő képesítéssel rendelkező pedagógusok aránya is erősen hat az iskolai kudarcokra. Az a tény, amellyel a kisiskolák gyakran szembesülnek, hogy tudniillik nem tudnak alkalmazni elegendő, megfelelő képesítéssel rendelkező pedagógust egyes szaktárgyakban, feltehetően erősen rontja a tanulók esélyeit, ennélfogva ez az iskolarendszeren belüli tényező inkább tovább gyengíti a már hátránnyal érkező tanulók esélyit, mintsem kiegyenlíteni segítené azt, hiszen éppen ezekben az iskolákban magasabb az átlagnál a munkanélküli és a cigány tanulók aránya is.

lának szempontja is. Az anyagi lehetőségek, az oktatási program, a tanulók összetétele és a tanulói fegyelem, illetve a tárgyi feltételek jóval kevésbé vannak hatással az iskola helyzetére. A nagyobb településeken inkább hangsúlyozták a szaktanári ellátottságnak, a tanárok felkészültségének, valamint az oktatási program kínálatának a jelentőségét, a kisebb településeken jelentősebb szerepet tulajdonítanak a munkahelyi légkörnek.

Saját iskolájuk helyzetét az igazgatók a legtöbb szempontból közepesnek ítélték, jónak a tanári ellátottság, felkészültség és munkahelyi légkör, illetve az oktatási program szempontjából, közepesnek a tanulói fegyelem és összetétel, az anyagi helyzet és a tárgyi feltételek szempontjából. A saját iskola megítélésénél szintén jelentős településnagyság szerinti különbség figyelhető meg: míg a nagyobb településeken inkább értékelték az átlagnál magasabbra a pedagógusok felkészültségét, a szaktanári ellátottságot, a tárgyi feltételrendszert és az oktatási program kínálatát, addig a kisebb településeken

ez utóbbiak (a tanárok felkészültsége kivételével) jóval az átlag alatt maradtak az anyagi lehetőségekkel együtt. Helyettük a tanárok felkészültségét és a munkahelyi légkört értékelték kedvezőbbnek.

Az iskolarendszeren kívüli és belüli tényezők hatása a több tárgyból bukottak arányára

A továbbiakban kiválasztottuk a tanulmányi dimenziót az eredményességi dimenziók közül, és azt igyekeztünk feltárni, hogy milyen mértékben hatnak az eredményesség – illetve az eredménytelenség – egyes megragadható területeire iskolarendszeren belüli és iskolarendszeren kívüli tényezők. Egy korábbi kutatás (4) adatait csoportosítottuk aszerint, hogy iskolán kívüli vagy iskolán belüli tényezőkre vonatkoznak, és többváltozós regressziós elemzéssel megvizsgáltuk, mely tényezők függenek inkább össze egy kiválasztott eredményességi mutatóval, a több tárgyból való bukás magas iskolai arányával. Az iskolarendszeren kívüli, családi helyzetet jellemző tényezők közül az alábbiakat vontuk be az elemzésbe: a hátrányos helyzetű tanulók aránya, a munkanélküli szülők gyermekeinek aránya, a csonka családban nevelkedő gyermekek aránya, cigány származású gyerekek

aránya az iskolában. Az iskolarendszereken belüli tényezők körében a következőket elemeztük: az iskola mérete, körzeten kívüli tanulók aránya az iskolában, nem megfelelő képesítéssel rendelkező pedagógusok aránya, használatban lévő számítógépek száma.

Az elemzést négy lépésben végeztük el: első lépésben csak a családi háttérrel összefüggő változók hatását vizsgáltuk a több tárgyból bukott gyerekek arányával összefüggésben – a cigány tanulók arányának kivételével. A második lépésben az iskolarendszereken belüli tényezők hatását vizsgáltuk, egy változó, a pedagógusok kivételével. A harmadik és negyedik lépésben a két korábban kihagyott, önmagában is igen erős hatást mutató változót vizsgáltuk: a cigány tanulók arányát és a nem megfelelő végzettséggel rendelkező pedagógusok arányát.

A vizsgált iskolarendszereken kívüli, családi hátteret jellemző változók közül egyedül a munkanélküli szülők aránya mutatott szignifikáns összefüggést a több tárgyból bukottak arányával, de együtt a jelenség mintegy 20 százalékát magyarázták (1. lépés). A vizsgált iskolai tényezőkkel együtt a változók együttes magyarázó ereje 26 százalékra emelkedett, de köztük már nem volt olyan változó, amely szignifikáns kapcsolatban lett volna a bukottak arányával – a munkanélküli szülők változója is veszített magyarázó értékéből (2. lépés). A cigány származású tanulók arányának változója erős szignifikáns kapcsolatot mutatott a több tárgyból bukottak arányával, s a változó elemzésbe történő bevonásával a modell magyarázó ereje 50 százalékra emelkedett (3. lépés). Az utolsó lépésben a külön elemzett pedagógus változó ismét szignifikáns kapcsolatban volt a függő változóval, a modell magyarázó értéke 69 százalékra emelkedett (4. lépés). (1. táblázat)

független változók	1. lépés	2. lépés	3. lépés	4. lépés
iskolarendszereken kívüli változók				
– hátrányos helyzetű tanulók aránya	-,254155	-,242253	-,467684	-,244679
– munkanélküli szülők gyermekeinek aránya	,610956*	,640284	,343523	,357213
– csonka családban élő gyermekek aránya	-,068407	-,088901	-,027622	,017994
iskolarendszereken belüli változók				
– tanulók száma összesen		,341765	-,215382	-,01928
– körzeten kívül lakó gyermekek aránya		,043653	-,265127	-,198253
– használt számítógépek száma		,044133	,411154	,29308
cigány származású tanulók aránya			,832258*	,445321
nem megfelelő képesítéssel rendelkező tanárok aránya				,513775**
R2	0,19	0,26	0,50	0,69

1. táblázat. Regressziós modell sorozat, Béta együtthatók. Függő változó: több tárgyból bukottak aránya (szignifikancia: 0,05*; 0,01**; 0,001***)

Az iskolarendszereken belüli tényezők önmagukban valamivel kevesebb meghatározó erővel bírnak, köztük csak egy változó bizonyult szignifikánsnak, a nem megfelelő képesítéssel dolgozó pedagógusoké. Úgy fest, erősebben befolyásolják az iskolai sikertelenséget az iskolarendszereken kívüli tényezők, köztük is elsősorban a munkanélküli szülők, illetve még hangsúlyosabban a cigány származású szülők aránya. Elgondolkodtató azonban a szorosnak tűnő kapcsolat is e tényezők között, s végső soron úgy tűnik, a nem megfelelő képesítéssel rendelkező pedagógusok aránya is erősen hat az iskolai kudarcokra. Az a tény, amellyel a kisiskolák gyakran szembesülnek, hogy tudniillik nem tudnak alkalmazni elegendő, megfelelő képesítéssel rendelkező pedagógust egyes szaktárgyakban, feltehetően erősen rontja a tanulók esélyeit, ennél fogva ez az iskolarendszereken belüli tényező inkább tovább gyengíti a már hátránnyal érkező tanulók esélyit, mintsem ki-

egyenlíteni segítené azt, hiszen éppen ezekben az iskolákban magasabb az átlagnál a munkanélküli és a cigány tanulók aránya is.

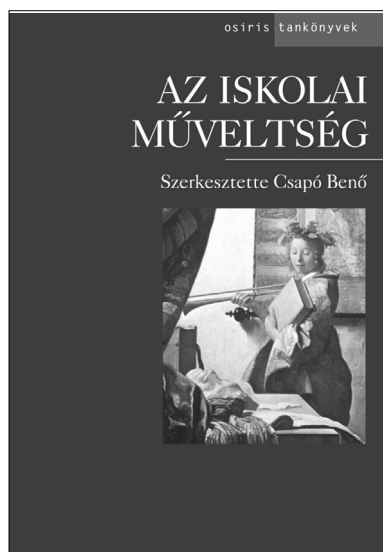
Jegyzet

(1) Halász (1998, szerk.): *Önkormányzati irányítás és oktatási minőség*. OKI.

(2) *Intézményi változások az oktatásban*. OKI, 2002-es adatfelvétel (a külön nem hivatkozott adatok ebből az adatfelvételtől származnak).

(3) A kutatás fontos sajátossága volt, hogy nem reprezentatív mintaválasztásra, hanem kistérségek teljes körű megkérdezésére épült, ezért eredményei csak tendenciaként értelmezhetőek.

(4) *Az iskolai hátrány összetevői c.*, 2001 tavaszán folyó vizsgálat hat kistérség általános iskoláit vizsgálta. Az 1000 fő alatti településen lévő iskola aránya a mintában 53% volt.

Az Osiris Kiadó könyveiből